

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

3. קבוצת נס פך השמן

*תוכני הפעילות מיועדים לצורכי הדרכה והוראה בלבד, ואין לעשות בהם כל שימוש אחר מעבר לשימוש זה

חז"ל, אשר כתבו את התלמוד הבבלי, חיו בגלות בתקופת משבר אמונה קשה בקרב העם היהודי, לאחר שנכשלו ניסיונות המרידות בכובשים הזרים וחורבן בית המקדש השני. חז"ל העבירו את הדגש בחג מניצחון המכבים והמרד לנס פך השמן ולחנוכת בית המקדש. ספר המקבים, שנכתב בסמוך למרד החשמונאים, וגם ספר מלחמות היהודים, שכתב ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו מאוחר יותר בתקופת הרומאים והמרד הגדול, מתארים את הקנאות החשמונאית, מפרטים את מרד החשמונאים אך לא מזכירים את נס פך השמן. התלמוד הבבלי (מאה חמישית לספירה) מעלה את השאלה "מהי חנוכה?" ומסביר את נס פך השמן ללא הזכרת המרד.

מאי חנוכה?

דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמנא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. [תרגום: ששנו רבותינו: בכ"ה בכסלו ימי חנוכה שמונה הם, ואין להספיד בהם ולא להתענות בהם]. ששנוכנסו יונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחו, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מנח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעו ונעשו ימים טובים בהלל והודאה.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כ"א עמוד ב'
(התלמוד הבבלי נכתב בבבל, בערך ב-500 לספירה)

יש הטוענים שניסיון חז"ל להסיט את תשומת הלב ממרד המכבים על ידי הסטת הדגש לסיפור מציאת פך השמן נובע מחשבון הדמים שהיה להם עם בית חשמונאי. בסוף תקופת שלטונו של בית חשמונאי נפלה הממלכה היהודית ממעמד רם של מדינה עצמאית וגדולה (באקורד צורם של חברה מפוצלת ובסכסוכים שלטוניים) למעמד משפיל של מדינת חסות של הרומאים. יש הטוענים שרצו לטשטש את מרד המכבים, שהיה השראה לשתי מרידות שנגמרו באסון: "המרד הגדול" בשנת 70 לספירה, שהביא לחורבן ירושלים ובית המקדש השני על ידי הרומאים; ואחריו מרד בר-כוכבא שהתרחש בין השנים 133-135 לספירה, והביא למותם של אלפים מיהודה, ובהם תלמידי חכמים רבים.

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

? שאלות לדין

- ? לפי התלמוד – מדוע חוגגים את חג החנוכה?
- ? מה המוטיב המרכזי בחג החנוכה על פי קטע זה?
- ? מהי, לדעתכם, הסיבה לפער בין התיעוד בספר המקבים להסבר המופיע למעלה?
- ? מדוע, לדעתכם, בתקופת חז"ל הפך חנוכה מזיכרון הניצחון הצבאי במרד לחג שעיקרו טיהור בית המקדש והחזרת הפולחן הודות לנס האלוהי?
- ? האם ייתכן שחכמי המשנה חששו מהסכנות שקנאות צופנת בחובה, ולכן עשו מאמצים רבים להגביל אותה ולעקר את הלהט שבה?

בתפילות לחנוכה "הנרות הללו" ו"על הנסים" שוב מוזכר ניצחון המכבים. תפילות אלו הן מאוחרות יותר. מדוע שוב הוזכר המרד? נראה שאי אפשר היה להשתיק לגמרי את אותו סיפור, שכה הלהיב את הדמיון. הפתרון שנמצא היה להזכיר אומנם את המרד, אבל להדגיש שה' הוא שנלחם וה' הוא שניצח. כך הפכו את המרד למין ניצחון מהאגדות, נס, ולא משהו שבאמת אפשרי לעשותו.

על הנסים ועל הפרקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה: בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו. כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשפיתם תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם. רבת את ריבם. דנת את דינם. נקמת את נקמתם. מסרת גבורים ביד חלשים. ורבים ביד מעטים. וטמאים ביד טהורים. ורשעים ביד צדיקים. וזדים ביד עוסקי תורתך. ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך. ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר כן באו בניך לדביר ביתך. ופנו את היכלך. וטהרו את מקדשך. והדליקו נרות בחצרות קדשך. וקבעו שמונת ימי חגך אלו. להודות ולהלל לשמך הגדול:

תפילת "על הנסים" נאמרת בחנוכה בכל יום, בתפילת שמונה עשרה ובברכת המזון (התפילה חוברה כנראה בסוף ימי בית שני)

? שאלות לדין

- ? מה המוטיב המרכזי בחג החנוכה על פי תפילת "על הנסים"?
- ? איזה נס מוזכר בתפילת "על הנסים"? נס ניצחון ה"מעטים" את ה"רבים", ה"צדיקים" את ה"רשעים", ה"חלשים" את ה"חזקים" או נס פך השמן שאפשר את חידוש הפולחן בבית המקדש?
- ? מדוע, לדעתכם, שוב הוזכר המרד? וכעת, עם איזה מסר סמוי בהתייחס לתנאי הנדרש כדי שמרד כזה יצלח שוב?